

MÜLÂZİM-I EVVEL MEHMED NAZİF EFENDİ'NİN CONKBAYIRI'NDA ŞEHİT DÜŞÜŞÜ VE BUNA İLİŞKİN MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK)'İN BİR MEKTUBU

Dr. KEMAL ARI

Olgular ve belgeler, -kuşkusuz- kendi başlarına tarihi oluşturmazlar¹; onları tarih biliminin süzgecinden geçirecek olan tarihçidir; ama, tarihçinin yaptığı binada harcı ve tuğlaları, olgular ve belgeler değil midir? Tarihçi, tarihsel olayların açıklanmasına yarayacak nitelikteki belgelere ulaşma ve onları tanık oldukları olaylar hakkında sorgulama amacını sürekli olarak taşır; oysa, sözkonusu belgeler, tarihsel olayları açıklamaya yarar bilgiler yanında, tarihin oluşum biçimi üzerinde rol oynamış önemli kişilere ait olma gibi, “manevi” bir değer de taşıyorsa; tarihçi, hem bilimsel sorgulamanın gereği hem de -büyük adamlarına sahip çıkmak zorunda olan toplumunun bir bireyi olarak- karanlıkta kalmış bir belgeyi gün ışığına çıkarmak gibi, iki yönlü sorumluluğu aynı anda duyuyor demektir.

Bu yazının konu edindiği belge, Çanakkale Savaşları'nın önemli bir evresinde, 8 Ağustos 1915 (R. 26 Temmuz 1331) tarihinde, Conkbayırında, Mareşal Fevzi Çakmak'ın kardeşi Mülâzım-ı evvel Mehmed Nazif Efendi'nin şehit düşmesi üzerine, o gün Anafatalar Grubu Kumandanlığı'na atanmış olan Miralay Mustafa Kemal'in, yine Çanakkale savunmasında görev yapan 5. Kolordu Kumandanı Miralivâ Fevzi Paşa'ya yazdığı, 9 Eylül 1915 (R. 26.6.1331) tarihli mektubudur.

Çanakkale Savaşları'nın yapıldığı yerleri gezenler, orada, Çanakkale destanını yaratan kahramanlardan günümüze kalan yıkık-dökük mezarlar karşısında, vatan uğruna canlarını veren şehitlerin anısına, göze dokunur bir mezartaşı bile dikilememiş olmasının acısını yüreklerinde duyarlar². Çanakkale savunmasında, -Mustafa Kemal'in mektuptaki deyimiyile- “*millet ve memleketin hayat ve memat noktası*” olan Conkbayırında³, Türk Kurtuluş Savaşı'nın büyük komutanlarından Mareşal Fevzi Çakmak'ın kardeşi

¹ E. H. Carr, *Tarih Nedir?*, (Çev. M. Gizem Gürtürk), İstanbul, 1980, s. 27.

² Bkz. Burhan Göksel, “Hatıra ve Misalleriyle Askerî Tarihin Millî Eğitim ve Kültürdeki Yeri ve Önemi”, *Birinci Askerî Tarih Semineri (Bildiriler IV)*, Gn. Kur. yay., Ankara, 1984, 44 s.

³ Bkz. Metnin sonundaki mektup.

Mehmed Nazif Efendi'nin anısına dikilen anıtmezarı gördüklerinde, "Çakmakzadeler" ailesinin Çanakkale gibi "çiçekleri hâlâ kan rengi açan"⁴ bir yerde de şehit vermiş olduklarını hayranlıkla öğrenmiş olurlar⁵. Ama Mehmed Nazif Efendi'nin ne zaman ve nasıl öldüğüne ilişkin sorular karşısında, onun mezar taşında yer alan "26 Temmuz 1915" tarihinde, "...bölüğünün önünde süngü hücumu ile düşman siperlerine atıldığı sırada", ya da, Mareşal Fevzi Çakmak'ın, ölümünün 25. yıldönümü dolayısıyla bir gazetedeki yayınlanmış anılarında belirtildiği biçimiyle, "...üstegmen rütbesiyle Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde savaşırken bu sırada şehitlik rütbesine eriştiği"⁶ gibi gerçek, yarigerçek ve yanlışın biraraya gelmesinden oluşan bir bilgi demetiyle yetinmek durumunda kalırlar. Sözkonusu anıtmezarın çevresinde, Conkbayırı gibi kanla yoğrulmuş bir tepede, onbinlerce vatan çocuğunun, mezarları yalnızca vatan toprağı olan sonsuz uykularında, "hür ve mesut" uyumakta olduklarını düşündüklerinde, aslında bu tür yanlışların pek de o kadar önemli olmadığını farkına varırlar.

Oysa, 8 Eylül 1915'te, Anafartalar Grubu Kumandanı Miralây Mustafa Kemal'den, 5. Kolordu Kumandanı Mirlivâ Fevzi Paşa'ya, Mehmed Nazif Efendi'nin şehit düşmesi üzerine yazılan "ta'ziye" mektubundan ve bu mektubun alt kısmına, herhalde dönemin askerî makamlarınca düşülen künyeye ilişkin not ve rakamlardan hareket edince; onun gerçekte hangi tarihte ve nasıl şehit düştüğüne ilişkin bilgiler ediniyor ve bu arada

⁴ Vehbi Tanfer, "Çanakkale (şiiir)", *Batmayan Güneş*, ş.y., t.y., s. 15.

⁵ Limnili Derviş Kaptan'ın oğlu olan Tophane kâtiplerinden Ali Sırrı Efendi'nin, Varnalı Müftü Hacı Bekir Efendi'nin Hasane Hanım'la evliliğinden birisi kız beş çocuğu dünyaya gelmişti: Fevzi, Muhtar, Nazif, Sami ve Nebahat... Ali Sırrı Efendi, Osmanlı Ordusu'nda subaydı. Albay iken Medine'de ölmüş, orada gömülmüştü. Müftü Hacı Bekir ise, Kuleli Vak'asına katılmış, bir süre Kuleli Askerî İdadisi'nin zindanına atılmıştı (Kuleli Vak'ası için bkz: Uluğ İğdemir, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, TTK yay., Ankara, 1937); "Çakmakzadeler" olarak bilinen bu ailenin bireyleri, vatan savunması uğruna büyük uğraş göstermiş, can verip kan dökmüşlerdir. Fevzi Bey, Türk Kurtuluş Savaşı'nın büyük komutanı Mareşal Fevzi Çakmak'tır. Muhtar Bey, Balkan Savaşları sırasında, 1912 yılında, Mülâzım-ı evvel iken, Manastır'da şehit düşmüştür. Sami Bey, Askerî Rüştiye'de, "Baytar ve Ezcacılık" bölümünün "sınıf-ı mahsus" kısmında okurken, 17 yaşında vefat etmiştir. Nebahat Hanım ise, uzun bir ömür sürmüştür. Çakmakzadeler'in aile seçeresi hakkında en doyurucu bilgi için bkz. Adnan Çakmak, "Mareşal Çakmak'ın Hatıraları", *Hürriyet*, (Haz: Murat Sertoğlu), 15 Nisan 1975; bu yazı dizisi 12 Nisan 1975 günü başlamış ve Mayıs ayına kadar devam etmiştir; ayrıca bkz: Sinan Omur, *Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askerî Dehası, Siyasî Hayatı*, 2. baskı, İstanbul, 1965; yine bkz: Nusret Baycan, "Mareşal Fevzi Çakmak", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VI/16 (Kasım 1989), ss. 178-179.

⁶ *Hürriyet*, 12 Nisan 1975.

Mustafa Kemal Atatürk'e ait, kendi el yazısıyla kaleme aldığı bir mektubu da görüp-tanımış oluyoruz⁷.

Sofya'da ateşemiliter iken, Tekirdağ'da "derdest teşkil" bulunan 19. Fırka'yı çok kısa bir zamanda düzene koyan ve İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'nı geçmeye dönük girişimlerinin ortaya çıkması üzerine, yalnızca 57. Alay⁸ ile Maydos'a hareket eden Mustafa Kemal⁹, Arıburnu cephesinde, üstün bir cesaretle adeta destanlar yaratmıştır¹⁰. 6 Ağustos 1915'te (R. 24 Temmuz 1331) düşmanın genel bir saldırıya geçişi ve bu saldırının 6-7 Ağustos gecesi olağanüstü artması karşısında, "kumandanlardan ve zabitanadan" her zamankinden daha çok "fevkalâde intibâh" ve mesâi-i fedakârâne" isteyen Mustafa Kemal, bu görevinde 8/9 Ağustos 1915 tarihine kadar kalmıştır. O zamanki Anafartalar Grubu Kumandanı'nın¹¹ Conkbayırı'nı ele geçiren düşman saldırılarını kırmak amacıyla, 8/9 Ağustos gecesi bir saldırı yapılması düşüncesine, askerinin yorgunluğu ve arazinin tanınmadığı gerekçesiyle karşı çıkması ve o anki durumun da pek karışık ve tehlikeli bulunması nedeniyle, grup kumandanı görevinden alınmış; bizzat Mustafa Kemal, mevcut kuvvetlerin kendi "taht-ı kumandasına" verilmesinden başka çare kalmadığını 5. Ordu Kumandanı Liman von Sanders'e telefonla iletmış¹²; bu gelişmelerin sonunda, 8/9 Ağustos gecesi geç vakitlerde, Anafar-

⁷ Mareşal Fevzi Çakmak'tan, yeğeni Adnan Çakmak'a intikal eden bu mektubun bir kopyasını, hocam Vehbi Tanfer aracılığıyla elde ettim. Adnan Çakmak, Mareşal'in hatıralarını sözkonusu gazeteye aktarıırken bu mektup da latin harflere çevrilmiş biçimiyle yayınlanmıştır. Fakat orijinal metindeki tarihlenmeler, yanılarak aktarılmış, alt kısmındaki küçük notlar da belirtilmemiştir. (Bkz. *Hürriyet*, 12 Nisan 1975); oysa bu notlar ve tarihler, Nazif Efendi'nin anıtmezarının başına düşülen yanlış ölüm tarihini düzeltmemize, nasıl şehit düştüğü sorusuna yanıt bulmamıza yeterli oluyor.

⁸ Bu alayın bütün subay ve erleri Çanakkale Savunmasında şehit olmuşlardır.

⁹ Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, (Haz. Uluğ İğdemir), TTK yay., Ankara, 1986, s. 5-6.

¹⁰ Mustafa Kemal bu muharebelerin raporunu bir defter halinde kaleme almıştır. bkz: a.g.e.; yine onun, bu muharebelerle ilgili olarak Ruşen Eşref (Ünaydın) ile yaptığı söyleşi (28 Mart 1918), *Millî Mecmua*'nın Çanakkale özel sayısında yayınlanması; aynı söyleşi daha sonra kitap halinde de basılmıştır: bkz. Ruşen Eşref, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat*, İstanbul, 1930; Arıburnu cephesinde büyük hizmet ve gayretleri görülen şehit ve gazilere, Mustafa Kemal'in şükran duygularını bildiren günlük emri: "...Kumanda eylediğim bütün kıtaat, zabitan ve efradı yegân yegân takdir ederim. Bu maksad-ı ulvî uğrunda kahramanane bir surette fedâ-yı can eden mukaddes şehedamızı âmik ve ebedî bir hiss-i hürmet ve ta'zim ile yad ve ervâh-ı mukaddeselerine fatihalar ithaf ile şefahatlerinden istimdat ederim..." bkz: A. Rıza Özkul, "Kaymakam Mustafa Kemal ve Arıburnu", *Belleten*, XX/80 (1956), s. 618.

¹¹ Fevzi Bey (Mareşal Fevzi Çakmak değil).

¹² Bkz. Uluğ İğdemir, "Atatürk'ün Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıraları", *Belleten*, VIII/28 (1. teşrin 1943), s. 40.

talar Grubu Kumandanlığına, Miralay Mustafa Kemal getirilmiştir¹³. Üç gün üç gece devam eden muharebeler onu uykusuz koymuş, yorgunluktan bitkin bir duruma düşürmüştür. Raporunda bu durumu şu biçimde dile getirir: *"Adeta hasta bir halde idim. Zaten üç-dört aydan beri Arıburnu Cephesi'nin kanlı muharebatı beni o kadar yormuş, o kadar zayıf düşürmüştü ki, bu son günlerin yorgunluğu olmasaydı da, gene hasta denecek bir halde idim"*¹⁴.

Ağustos 1915 tarihi, Çanakkale Savaşları'nın en kanlı evresini oluşturur¹⁵. Conkbayırı da, bu kanlı çarpışma evresinin sahneye konduğu yer olmuştur. Bu süre içinde, birara İtilaf Kuvvetleri lehine kazanılır gibi olan savaş, Anafartalar Grubu Kumandanlığına getirilen Mustafa Kemal'in eşsiz gayretleri sonucu, Türkler lehine dönmüştür.

7 Ağustos 1915 günü, sabahın erken saatlerinde düşman gemilerinden, *"azami bir faaliyetle"* topçu ateşi başlamıştır¹⁶. 8 Ağustos günü de, *"tasviri mümkün olmayan bir şiddetle"* Arıburnu mıntıkasındaki obüs ve sahra toplarıyla ve Ağıldere açıklarındaki harp gemileriyle Conkbayırı ateş altına alınmıştır¹⁷. Conkbayırı, Gelibolu yarımadasına egemen olunacak kilit nokta rolündeydi. İngilizler, Conkbayırı'nı ele geçirirlerse, rahatlıkla boğazı tutacaklarını düşünüyorlardı. Bu amaçla İngiliz topçusunun yaptığı hazırlık ateşi o kadar etkili olmuştu ki, siperlerinde, başlarına yağın bu cehennem ateşi altında barınamayan ve oldukça ağır kayıplar veren Türk birlikleri, önce tepenin üzerine çekilmiş, burada da yoğun top mermileri altında kalmışlardı¹⁸. Yeni Zelendalı askerlerden oluşan İngiliz birlikleri, gemilerinden açılan top ateşleriyle Conkbayırı sırtları dövülür, Türk siperleri halaç pamuğu gibi savrulurken, başları üzerinden aşırıtma atışlarıyla Türk siperlerini döven top mermilerinin oluşturduğu şemsiye altında, pek önemli bir direnişle karşılaşmadan Conkbayırı'na doğru ilerliyorlardı. Ogländer yapıtında: *"Sanki bu korkunç tepe göğsünü açmış bekliyormuş gibi, Türk tarafından hiç bir tüfek ateşi gelmiyordu"* demektedir¹⁹.

¹³ Bkz. A.g.y., ss. 40-41.

¹⁴ A.g.y., s. 42; ayrıca bkz. Fahrettin Altay, *"Çanakkale Savaşı'nın İlk Günlerinde Mustafa Kemal (Atatürk)"*, *Belleken*, XX/80 (1956), ss. 605-607; yine bkz. A. R. Özkul, a.g.y., ss. 609-617.

¹⁵ Ayrıntılı olarak bkz. U. İğdemir, a.g.y., ss. 35-82; yine bkz. C. F. Aspinal-Ogländer, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale -Gelibolu Askerî Harekatı-*, C. II, Gn. Kur. yay., Ankara, 1940, ss. 121-322.

¹⁶ Bkz. U. İğdemir, a.g.y., s. 32.

¹⁷ A.g.y., s. 35.

¹⁸ Bkz. Fikret Güneşen, *Çanakkale Savaşları*, İstanbul, 1986, s. 262.

¹⁹ C. F. Aspinal-Ogländer, a.g.e., ss. 205-206.

Öncü İngiliz birlikleri, topçu ateşinin desteğinde kolayca Conkbayırı tepesine çıktılar. Top mermileri karşısında sağ kalabilen Türk askerlerini, önemli bir mukavemetle karşılaşmadan kolayca şehit ettiler²⁰. Tepeye çıkan İngiliz birlikleri, orada siper kazmaya başladılar. Gün ağardığında, Anzak siperlerinin karşısındaki Türk mevzilerinin gerisinde bulunan yollar, geçitler görünüyordu. İleride, İngiliz Çanakkale Ordusu'nun hedefi olan Boğaz suları parlıyordu. Artık son bir hamleyle, zafer, İngiliz askerlerinin süngülerinin ucunda gibiydi²¹.

O gün, Conkbayırı'ndaki durum karmakarışık bir biçim almış, her iki tarafın mevzileri birbirine girmiş, pek çok Türk askeri şehit olmuştu. Conkbayırı'na uzakta, 180 rakımlı tepenin üstündeki karargâhından Conkbayırı'nı gözetleyen ve henüz Anafartalar Grubu Kumandanlığı'na getirilmiş olan 19. Fırka Kumandanı Miralay Mustafa Kemal durumun karmaşıklığını görüyor, endişelere kapılıyordu. Kendisine ulaşan raporlarda: *"İş karışıktır, vaziyet fenadır... Zabitânın kısm-ı küllisi şehit ve yaralıdır"* deniliyordu²². Haberleşme kesilmiş, cephedeki taburların, birliklerin askerleri birbirine karışmış, emir-kumanda zinciri bozulmuştur. O'nun deyimiyle, *"umum kumandanlarda büyük bir asâbiyetin hükümferma"* olduğu anlaşılmıştı²³. Mustafa Kemal anılarında: *"180 rakımlı tepe civarında bulunan karargâhımdan, Conkbayırı ve civarında tarafeynin karıştığını görüyordum. Conkbayırı istikametinden benim karargâhım istikametine piyade mermileri geliyordu. Hatta, karargâh mensubininin vurulanlar olduğu haber verildi"* demektedir²⁴. Conkbayırı'nın düşman eline düşüp düşmediğinden tereddüt içinde olan Mustafa Kemal, İstihkâm Taburu Kumandanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey'den, düşmanın Conkbayırı'nda siper kazmaya devam ettiğini, siperlerin içinde düşman *"efradının"* gezmekte ve kum torbaları yerleştirmekte olduklarını haber almıştı²⁵.

Tepeye çıkan İngilizler için zafer, çok kısa sürdü. Durumun önemini kavrayan Türk birliklerinin iki taraftan birden ateşi, düşman ilerleyişini durdurdu. Türkler toplarla ve tüfeklerle son güçlerini kullanarak tepeye yüklendiler. Bu kanlı çarpışmalarda, her iki taraf da adeta erimekteydi²⁶.

²⁰ Bkz. F. Günesen, *a.g.e.*, s. 262; yine bkz. Oglander, *a.g.e.*, s. 206.

²¹ Oglander, *a.g.e.*, 206.

²² U. İğdemir, *a.g.y.*, s. 36.

²³ *A.g.y.*, s. 36, 37.

²⁴ *A.g.y.*, s. 36.

²⁵ *A.g.y.*, s. 40.

²⁶ Bkz. F. Günesen, *a.g.e.*, s. 263.

Tepede bulunan 25. ve 64. Alaylar büyük yararlıklar gösterdiler. 64. Alayın komutanı Servet (Yurdatapan) Bey'di. 25. Alay'ın komutanı yaralanmış, daha sonra her iki alay birleştirilerek, Servet Bey'in emrine verilmişti²⁷. İşte, 5. Kolordu Kumandanı Mirlivâ Fevzi Paşa'nın kardeşi, Mülâzım-ı evvel Mehmet Nazif Efendi, 64. Alay'ın 2. taburunda, bölük komutanı olarak görev yapıyordu. Bu durum, Mustafa Kemal'in Fevzi Paşa'ya yazdığı, 8 Eylül 1915 tarihli, Mehmet Nazif Efendi'nin ölümüyle ilgili "ta'ziye" mektubunun altına, herhalde dönemin askerî makamlarınca düşünülen; Mareşal Fevzi Çakmak'a ait hatıraların yayınlandığı yazı serisinde de, tarihleri yanlış okunmak suretiyle verilen latin harfli kopyasında her nasılsa gözden kaçırılmış olan²⁸ "64 y 2 t 1 k mülâzım-ı evveli Mehmed Nazif Efendi" notundan anlaşılmaktadır. Çünkü "y", 'Alay'; "t", 'Tabur', "k" ise 'bölük' sözcüklerinin kısaltılmış simgeleri olarak belgeye düşülmüştür.

İşte, 8 Ağustos günkü o büyük mücadelede, 64. Alay'ın 2. taburunun yazgısı pek acı olmuştur. Daha önce de Arıburnu Cephesi'nde, Mustafa Kemal'in başlattığı taarruza katılan 64. Alay'ın²⁹, değişik harp günlüklerindeki 8 Ağustos 1915 tarihli hareketine bakıldığında, bu alayın 2. taburunda birlik kumandanı olarak görev yapan Mehmed Nazif Efendi'nin nasıl şehit düştüğüne ilişkin soruya da, büyük ölçüde ışık tutulabilmektedir.

Düşman ilerleyişi kan ve cesetle durdurulduktan sonra, 64. Alay'ın 2. taburu, süngü taktınarak hücumla geçirildi. Düşman siperlerine bu taburun yakınlığı beş-on adım kadardı. Hücumla kalkan erler, bir-iki adım atmışlardı ki, karşı taraf korkunç bir ateşe başladı. 2. tabur yoğun ateş altında fazla ilerleyemedi. Askerler yere yatarak karşılık vermek durumunda kaldılar. Yalnız bir-kaç bombacının attığı bombalarla, tepe hattı üzerinde, çukurlarda bulunan düşmanın 15-20 eri yokedilebilmişti³⁰. Çanakkale Savaşları'nda bu saldırıyla ünlenen 64. Alay'ın 2. taburunun subay ve askerleri, korkunç bir hızla adeta eridiler. Bu saldırı sırasında, 19. Fırka Kumandanı olan ve henüz Anafartalar Grubu Kumandanlığı'na getirilmemiş olan Miralay Mustafa Kemal, 180 rakımlı tepeden beri, Conkbayırı'nda olup-biten kanlı çarpışmaları izlemekteydi. O, kaleme aldığı savaşlarla ilgili ünlü raporunda: "Conkbayırı'nda bulundurduğum yaverim Mülâzım-ı evvel

²⁷ A.g.e., s. 263.

²⁸ *Hürriyet*, 12 Nisan 1975.

²⁹ Bkz. F. Günesen, a.g.e., s. 154.

³⁰ A.g.e., s. 265.

Kâzım Efendi'nin saat 5.30'da verdiği malûmatta da, 64. Alay'ın ikinci taburunun icra eylediği hücumda muvaffak olamadığı bildiriliyordu" demektedir³¹.

64. Alay'ın ikinci taburunda, bölük komutanı olarak görev yapan Mülâzım-ı evvel Mehmed Nazif Efendi, 8 Ağustos 1915 (R. 26 Temmuz 1331) günü, böylesine yoğun ve kanlı çarpışmaların yapıldığı Conkbayırında birliğinin başında, süngü takarak hücumla geçtiği ve böylece Anzaklar'ın ele geçirdikleri tepeden atılmak istendiği bir sırada, 2. taburun bu saldırısı anında, birliğinin başında şehit düşmüştür³². Bu kanlı saldırıları uzaktan izleyen ve aynı gün gece geç vakitlerde, Anafartalar Grubu Kumandanlığı'na kendi isteği üzerine getirilen Mustafa Kemal, Fevzi Paşa'ya 8 Eylül 1915 günü bir mektup yazarak, kardeşinin şehadet haberini bildirmiştir. O mektubunun bir yerinde, Nazif Efendi'nin şehit düşüşü ile ilgili olarak şunları demektedir: "*Şehid-i mağfur biraderiniz 26/5/331 (M. 8 Ağustos 1915)'de millet ve memleketin hayat ve memnat noktası olan Conkbayırında düşmana atılan süfütun ilerisinde idi... Biraderinizin haber-i şehadeti bendenizi cidden müteessir ve giryân eylemiştir*".

Nazif Efendi şehit düştüğünde evliydi ve bu evlilikten dünyada iki de çocuğu vardı: Adnan ve Müfide³³.

³¹ Bkz. U. İğdemir, a.g.y., s. 40.

³² Kasım 1915'te yayın hayatına başlayan ve "Ahmet İhsan ve Şürekâsı" matbaasında basılan *Harp Mecmuası*, I. Dünya Savaşı'nın değişik cephelerinden haberler vermekte, Ahmet Refik, Abdülhak Hamit, Mehmet Emin gibi, dönemin tanınmış tarihçi, edip v.b. yazarlarınca, askerî, siyasi ve edebi konularda yazılar yayınlanmaktaydı. Özellikle Çanakkale Savaşları'yla ilgili olarak, son derece canlı ve dönemin teknik olanaklarına göre, güzel ve kaliteli resimler, bu dergice yayınlanmıştır (Ahmet İhsan, *Servet-i Fünun* dergisinin yayıncısıdır ve bu derginin sayılarından birinde, o döneme göre, en çağdaş resim tekniğinin Türkiye'ye nasıl getirildiğini anlatır. Bkz. *Servet-i Fünun*, XXXIX/1000. "Özel sayı" (22 Temmuz 1326), ss. 178-180); sözkonusu dergide, önce "*Yaşayan Ölümler*", sonra da "*Mübarek Şehitlerimiz*" başlığı altında, değişik cephelerde şehit düşmüş Türk subaylarının birer küçük portresi verilmiş, portrenin altında da, künyeleri ve ölüm tarihleri belirtilmiştir. Nazif Efendi'nin de portresi ve sözkonusu bilgiler, *Mübarek Şehitlerimiz*" başlığı altında verilmiştir. Kalın, uzun ve kıvrık bıyıklı, açık alınlı fotoğrafının altında şunlar yazmaktadır: "64. (Alay), 5. (bölük) Mülâzım-ı evvelî Nazif Efendi (26 Temmuz 1331)"; *Harp Mecmuası*, Yıl: II/17 (Mart 1333), s. 237; ayrıca bkz: Metnin sonundaki resim.

³³ Nazif Efendi'nin oğlu Adnan Çakmak, 1330 (1914) yılı Şubatında, Edremit'te dünyaya gelmişti. Babası şehit düştüğü zaman bir yaşını yeni tamamlamıştı. Nazif Bey'in çocuklarının yetişmesiyle, Mareşal Fevzi Çakmak doğrudan ilgilenmiştir. Adnan Çakmak, bir gazeteye amcası ile ilgili anılarını anlatırken, bu konu üzerinde şöyle duruyor: "...ben amcam Mareşal Fevzi Çakmak'ı, öz babam gibi bilirim. Onun da erkek evladı olmadığı için...büyük amcam da Balkan Savaşı'nda şehit düştüğünden...Çakmak ailesinin tek erkek çocuğu olarak ben bulunuyordum. Rahmetli amcam erkek evlat hasretini benimle giderdiği için, bana karşı her zaman tam bir baba şefkati gösterir(di)..."; *Hürriyet*, 10 Nisan 1975.

Onun anısına, şehit düştüğü Conkbayırı'nda, sahile hakim bir noktaya sonradan dikilen anıt mezarda, onun, 26 Temmuz 1915 günü, birliğinin başında düşmana taarruza geçtiği sırada şehit düştüğü belirtilmiştir. Verilen bu tarih yanlıştır; bu yanlışlık, herhalde, o yıllarda kullanılan Rumî takvimi, Miladî takvime çevirirken düşülen yanlıştan kaynaklanmaktadır. Rumî takvim ile miladî takvim arasında, 13 günlük fark vardır; ayrıca, Rumî takvimdeki birinci ay, "Mart" ayı ile başlar. Mustafa Kemal, bu mektubunda Nazif Efendi'nin 26.5.1331'de şehit düştüğünü belirtir ve *Harp Mecmuası*'nda, Nazif Efendiye ait portrenin altına da, 26 Temmuz 1331 tarihi düşülmüştür. Her iki tarihin de, miladî tarihe çevrilmesiyle bulunacak sonuç, 8 Ağustos 1915'tir. Zaten, 8 Ağustos günü, yukarıda anlatılmaya çalışılan askeri hareketler olmuştur; bu hareketler de, 8 Ağustos gününü mantıklı kılar; kaldı ki, 26 Temmuz 1915 günü, önemli bir askeri olay sözkonusu değildir. Bu nedenlerden ötürü, Nazif Efendi'nin anısına dikilen anıtmezardaki 26 Temmuz 1915 tarihinin, 8 Ağustos 1915 olarak değiştirilmesi, kuşkusuz ki gereklidir.

Miralay Mustafa Kemal, 8 Ağustos günü bu olaylar olup-bittikten sonra, çok geç saatlerde, gece yarısına doğru Anafartalar Grubu Kumandanlığı'na getirilmiştir. Mehmed Nazif Efendi şehit düştüğü zaman O, henüz bu göreve atanmamış bulunuyordu. Nevarki, Nazif Efendi gibi binlerce vatan evladının şehit düştüğü bu kanlı çarpışmaları uzaktan izlemiş, 5. Ordu Kumandanı Liman von Sanders'le yaptığı telefon görüşmesi sonunda bu görevi doğrudan doğruya kendisi istemiştir. Düşman ise 10 Ağustos günü başlatılan pek kanlı bir saldırı sonucu, Anafartalar Grubu Kumandanı Miralay Mustafa Kemal'in olağanüstü gayretleriyle, Conkbayırı sırtlarından atılabilmiştir. Bu çarpışmaların fiili kumandanı, Mustafa Kemal'dir³⁴. O, 8 Eylül 1915 günü (R. 26.6.1331), 5. Kolordu Kumandanı Mirivâ Fevzi Paşa'ya yazdığı bir mektupla, kardeşi Mehmed Nazif Efendi'nin şehadet haberini bildirmiş ve başsağlığı dilemiştir. O'nun bu mektubu kaleme aldığı gün, kanlı muharebeler bitmiş, zafer Türkler'in olmuştur. İki ay kadar sonra, 27 Kasım 1915'te Mustafa Kemal, sağlık durumunun elvermemesi gerekçesiyle, Grup Kumandanlığı'nı Fevzi Paşa'ya bırakmış, onun görevden ayrılmasından on gün sonra da, düşmanın "*ricat-ı umumiye*" gerçekleşmiştir³⁵.

³⁴ Bkz. U. İğdemir, *a.g.y.*, ss. 44-88.

³⁵ *A.g.y.*, s. 84; yine bkz. U. İğdemir, "Atatürk'ün Anafartalar Grubu Kumandanlığında İstifasına Dair Bazı Belgeler", *Belleken*, XXXII/128 (1968), ss. 463-478.

O'nun Fevzi Paşa'ya yazdığı mektubun metni şöyledir:

Anafartalar Grubu

26/6/331

Huzur-ı Alilerine

Muhterem Kardeşim Paşa Hazretleri,

23 Fi Temmuz sene 331 tarihli mektubunuzu dün aldım. Hakk-ı âci-zânemize izhâr buyrulan iltifat ve teveccühâtınıza arz-ı teşekkür ederim.

Vatan-ı mukaddesimizi çiğnemeye çalışan hain düşmana -ancak âli himmet arkadaşlarımızın istihkâr-ı mevî eylemeleri sayesinde- iyi dersler verilmektedir. Vatanı tahlis için hûn-ı hamîyyetlerini büyük bir şevk ile iy-sar eden arkadaşlarımızın gayretiyle düşmanın her nevi teşebbüsât-ı müstakbesine mani olunacağı hakkındaki itminanım berkemâldir.

Ancak bu derecedeki âsâr-ı fedakârinin istilzâm eylediği bazı acılara tahammülün zarûri olduğu zât-ı alilerince de musaddaktır. Bu zaruretin ilcaatıyla sizi duçar-ı meyûsiyet edeceği tabi bulunan biraderinizin haber-i şehadetî bendenizi cidden müteessir ve giryân eylemiştir.

Şehid-i mağfur biraderiniz 26/5/331'de millet ve memleketin hayat ve memat noktası olan Conkbayırı'nda düşmana atılan süfütun ilerisinde idi.

Teessüratımıza bütün saffet ve samimiyet-i kalbiyemle iştirak eder ve cenab-ı haktan zât-ı alilerine ve aile-i kederdidenize sabr-ı cemil ihsan bu-yurmasını tazarrû ile arz-ı meveddet ve muhaleset eylerim efendim.

Anafartalar Grubu Kumandanı

M. Kemal

64. (Ala)y 2. t(abur) 1. (bölü)k

Mülâzım-ı evveli Mehmed Nazif Efendi

۵
مغز عابدیه
۱۷۷ / ۶۶
انامار طرز خوردن

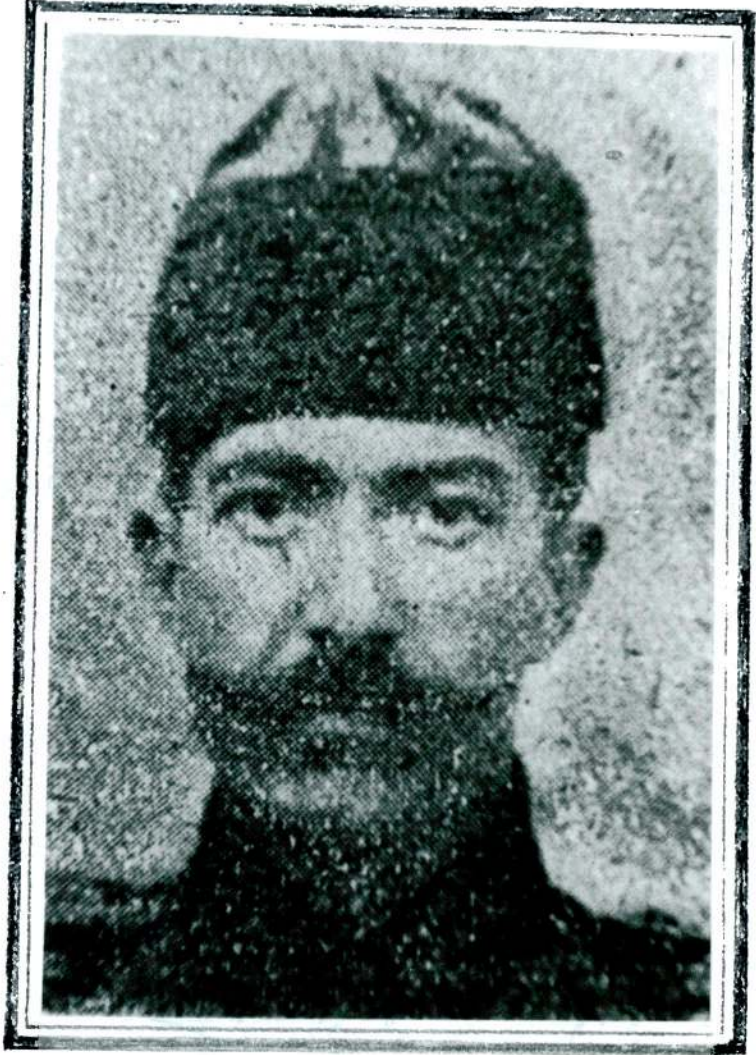
سید مصغور برادر کریم ۶۶ زاده ۱۷۷ ده مت و کلیدت
هیات و مراتب نقلت اولاد میوه بیخ برکت و گند آینه صغور
ایلرینه ایدی
نار آنکه بونه صفت و کیفیت قیومت استراک ایدر و حساب
حقیقت ذات عابدیه و عالم کده دیده گره صبر صواب
یوسخی تصریح ایلر عصبه خوردن و مخالف ابرم صغ

انامار طرز خوردن

مکلا کلا سید اید
مورنظف اید

مختم فارزتم بانا صغوری
۱۷۷ عیون لایله تا غیو مینویزی رود آلم . همدی طرز مغز ایلر خوردن
الصفات و نوظلا سینه عینه فکده ایدر .
و طیه صغور کی که جنابانه خانه گند - اینجه لاهت
ازده ایلرک اتقفا - موت ایلرک سایش - ایلرک
دیرلکه در . وطنی فیض محمود خود صغور بولک بزوره
ایوان - ایلرک ازده ایلرک نیرید گند و نوظلا نسبت صغور
سایه اولر صغور کلا طمانیم برکلاه .
اینجه بود صوره کلا ازده کلا ایله اسلام ایلرکی بعد عیده محمدت
صغور ایلرکی ذات عابدیه خوره صغور . بوزورک
ایلی ایلرک سینه رود جا - ما بوسیت ایدر بلکه طبعی بولرانه بزورک
غیرلرک بولرک صغور ایلرک ایلرک .

Kemal Arı

Mülâzım-ı evvel Mehmed Nazif Efendi
(Öl: 8 Ağustos 1915)

Harp Mecmuası, Yıl: II/17 (Mart 1333), s. 237